

Vuk'uzenzele

Yi humelerisiwile hi: Vufambisi bya Mfumo bya Vuhlanganisi na Mahungu (GCIS)

English/Xitsonga

Mudyaxihi 2022 Nkandziyiso 1

Mphalalo wa ndhambi eKZN ni le Kapa Vuxa

Allison Cooper

Mfumo wu ta pfuna vaaki va le KwaZulu-Natal ni le Kapa Vuxa ku pfuxelela vutomi ni makaya ya vona hi vuntshwa endzha-ku ka tindhambi leti nga siya mafu mo landzelelana ni ku onha nhundzu ku nga ri khale eka swifundzankulu leswimbirhi.

Presidente Cyril Ramaphosa u vule leswaku Vutameri bya Timali ta Tiko byi ta endla leswaku ku va na mali ku endla matshalatshala yo phalala ku pfuna lava khumbekeke hi ndhambi.

"Holobye wa swa Timali u vule leswaku R1 wa tibilyoni yi kona hi xihatla." a vula tano.

Presidente Ramaphosa u ta tlhela a burisana ni Palemente ku kuma switirhisiwa swo engetela.

Mfumo wu tirhisana na Nkwama wa Vun'we, mabindzu mo ka ma nga ri ma mfumo ni mihlangano

yo ka yi nga ri ya mfumo ni ya miganga ku seketela vatwisiwa ku vava.

Nkwama wa Vun'we wu ta tumbuluxa akhawunti ya bangi ya le tlhelo ku langu-tana ni khombo ra ndhambi leswaku MaAfrika-Dzonga ni vanyikeri va matikomambe va nyikela eka matshalatshala yo phalala.

Mfumo wu ta tlhela wu nyika tivhochara ku pfuna mindyangu ku aka hi vuntshwa tindlu leti nga onhaka katsongo, ku vula Presidente.

Ku kambela loku twisisekaka ka nkoxo wa ikhonomi ka tindhambi leti ka ha fanele ku endliwa, kambe swi le rivaleni leswaku swi ta tsutsuma kwalomu ka tibilyoni ta tirhandi ku aka miako hi vuntshwa ni ku lahlekeriwa hi swikumiwa."

U engetele hi ku vula leswaku mali leyi vekiweke etlhelo ya lava twisiweke ku vava hi ndhambi yi fanele ku fikelela lava yi dingaka swinene.

"Swi ta va ni nkoka, loko hi

■ Presidente Cyril Ramaphosa a endzela vanhu lava nga khumbiwa hi tindhambi eKwaZulu-Natal.

tirha ntirho lowu, leswaku switirhisiwa hinkwaswo leswi hi swi hlengetela swi tirhisiwa eka swikongomelo swa swona naswona swi fikelela lava faneleke ku swi amukela. A ku nga vi ni ndhawu ya vukungundzwana, ku tirhisa hi

vusompfa kumbe vuxisi bya muxaka wihi kumbe wihi," ku tshikelela Presidente.

Swiphemu swinharhu swo hlamula

Presidente Ramaphosa u boxe leswaku mfumo wu

ta hlamula eka khombo hi ku tirhisa swiphemu swinharhu.

Wu ta sungula hi ku langutisa eka mphalalo wa ximunhu, ku tiyisisa leswaku un'wana ni un'wana

Swi ya emahlweni eka pheji 2

Lwanani ni vugevenga ku nga ri vahlampfa

Pheji 3

Vuvabyi bya Haemophilia bya tshunguleka

Pheji 10

Ku hlaya Vuk'uzenzele dawuniloda GOVAPP eka:

Secha SA Government eka Google playstore kumbe appstore

TIHLANGANISI NA HINA

Vuk'uzenzele

@VukuzenzeleNews

Webusayiti: www.gcis.gov.za

Imeyili: vukuzenzele@gcis.gov.za

www.vukuzenzele.gov.za

Riq: (+27) 12 473 0103

Tshedimosetso House:

1035 cnr Frances Baard and Festival streets, Hatfield, Pretoria, 0083

YA MAHALA A YI XAVISIWI

Swi ya emahlweni kusuka eka pheji 1

loyi a khumbekeke u hlayisekile naswona swilaveko swa vona swa nkoka swi fikeleriwele.

“Xavumbirhi, hi ta langutisa eka ntshamiseko ni mpfuxelelo, ku rhurhela vanhu lava nga lahlekeleriwa hi makaya ya vona ni ku tlerisela mphakelo wa vukorhokeri. Xavunharhu, hi ta langutisa eka ku aka hi vuntshwa,” a vula tano.

Xiphemu xo aka hi vutshwa ni ku aka xi ta katsa ku aka tindlu eka tindhawu leti nga ringanela.

Ndzawulo ya Vutshamiso bya Vanhu se yi sungule ku kambela maonhakele ya tindlu eka xifundzankulu hinkwaxo.

“Ntirho wa xihatla i ku rhurhela vanhu lava nga rhurhisiwa hi tindhambi kutani malunghiselo ma le ndleleni ku nyika tindhawu ta vutshamo ta xinkadyana,” ku vula Presidente Ramaphosa.

Ndzawulo ya Mitirho ya Mfumo na Miako yi le ku languteni ka ndhawu ya mfumo leyi nga ringanela leyi nga tirhisiwaka ku rhrhisela vanhu.

Ku onhoka lokukulu

Timpfula ti vangile ku onhaka lokukulu eka tindlu; mabindzu; mapatu ni mabiloho; mati, gezi, swiporo ni switirhisiwa swa vuhlanganisi bya tiqingho. Swikolo, switirhisiwa swa rihanyu, switichi swa maphorisa ni tikhoto ta vamajisitarata na swona swi khumbekile, kun'we ni mafurha ni mphakelo wa swakudya.

“Ku pimanyetiwe leswaku kwalomu ka ku tlula 270 000 wa vadyondzi va khumbekile kutani ku tlula 600 wa swikolo swi onhiwile, laha 16 swi nga fikelelekiki hiko-kwalaho ka ku onhiwa ka mapatu ni mabiloho lama swi hlanganisaka.

“Makumetsevtsevu ya

switirhisiwa swa mfumo swa rihanyu swi khumbekile, hambileswi ku nga ni nkavanyeto wutsongo wa vukorhokeri bya swa rihanyu eka swifundzatsongo swotala leswi khumbekile, ku vula Presidente.

Ntirho lowukulu wu le ku endliweni ku vuyelerisa vukorhokeri bya nkoka eka tindhawu to hambanahambana eKZN.

Ku tlula 400 wa vanhu va lahlekeleriwe hi vutomi bya vona eKZN naswona vanhu votala va lahlekile. Nakambe rifu rin'we ri vikiwile kusuka eKapa Vuxa.

Ku tlula 4 000 wa makaya ya onhiwile kutani 8 300 ya onheke katsongo, swi siya vanhu va 40 000 va pfumala makaya.

Presidente u boxe leswaku Vukorhokeri bya Maphorisa ya Afrika-Dzonga (SAPS) na Vuthu ra Vusirheleri ra Rixaka ra Afrika-Dzonga (SANDF) a va ri karhi va rhangela ku lava ni matshalatshala yo ponisa.

Leswi swi katsa ku rhumeriwa ka vatirhi va SAPS, swipanu swo hlambela, yuniti ya timbyana ta maphorisa na swikwewetsu swo hambanahambana, swihahampfhukaphatsa ni swihahampfhuka eka tindhawu to hlaya leti nga khumbeka.

“Swihahampfhuka swo suka eka SANDF swi tirhisiwile ku ponisa ni ku nyiketwa ka switirhisiwa swo phalala – tanihi swakudya, mati, matende na mikumba – eka vanhu lava nga eka tindhawu leti nga fikelelekiki.

“Ndzi nyike mpfumelelo wa SANDF ku tisa vatirhi votala, swo hlayisela mati ni switirhisiwa swo tengisa mati ni swipanu swa vainjhiniyara ku pfuna hi ku pfuxeta gezi na mati,” a vula tano.

Ku tlhandlekela, tindzawulo ta mfumo etikweni ni le ka swifundzankulu; timasipala; mihlangano yo ka yi nga ri ya mfumo ni mabindzu a va ri karhi va

■ Timpfula ti vangile ku onhaka lokukulu eka tindlu; mabindzu; mapatu ni mabiloho; ni mati ni switirhisiwa swa gezi.

phakela swo phalala leswi lavekaka tanihi swakudya, mikumba, mibedo, swi-ambalo, mirhi yo lawula vuvabyi, switirhisiwa swo hlamba ni swibye swo sweka hi swona.

Ku nga ri khale Khabinete yi hlambanye Xiyimo xa Khombo xa Tiko Hikwaro hi ku hlamula eka ndhambi.

Presidente u hlamusele tindhambi tanihi khombo ra ximunhu leri rhambeke “matshalatshala ya matimba lamakulu mo phalala hi xihatla.”

“Vutomi, rihanyu ni rihanyu lerinene ra magidigidi ya vanhu swa ha ri ekhombyeni. Tindhambi ti vange ku onha lokukulu ka ikhonomi ni ka vanhu,” a vula tano.

Nhlaluko ra Durban, leri nga ni nkoka wa ikhonomi ya Afrika-Dzonga

no va rin'wana ra mihlalu- luko leyikulu ni ku va ri ri ni migingiriko leyikulu ya switichi swo fambisa nhundzu hi swikepe eka tikonkulu, ri khumbekile swinene.

“Nkoka wa Nhlaluko ra Durban ni miako leyi yelana- naka ya ku tirha ka ikhonomi ya tiko hi ku hetiseka swi vula leswaku khombo leri

ri khumba tiko hinkwaro ku nga ri eKZN ntsena,” ku vula Presidente.

Ku humelela se ku endliwile eka ku tlerisela ku tirhiseka ka Nhlaluko ra Durban, ku pfuriwa ka ti-ndlela tin'wana leswaku tilori ti fikelela switichi swa nhlaluko ni ku basisa makhukhuri emihlalu- lukweni. ①

government communications

Department: Government Communication and Information System
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Tel: 012 473 0353

Email: vukuzenzele@gcis.gov.za

Address: Private Bag X745, Pretoria, 0001

Head of Editorial and Production
Regomoditswe Mavimbela
Regomoditswe@gcis.gov.za

Editor-in-Chief
Tyrone Seale | Tyrone@gcis.gov.za

Managing Editor
Irene Naidoo | irene@gcis.gov.za

News Editor
Noluthando Motswai

Writer: More Matshediso

Graphic Designers
Tendai Gonese | Benny Kubjana

Production Assistants
Jauhara Khan | Sebastian Palmer

Language Practitioners
Nomgcibelo Motha | Boitumelo Phalatshe
Thandolunye Magudulela | Sizwe Ziqubu

All rights reserved. Reproduction of the newspaper in whole or in part without written permission is strictly prohibited.

Vuk'uzenzele
is published by Government Communications (GCIS)

Printed by:

PRINTING & PUBLISHING

Distributed by:

ON THE DOT

Lwanani ni vugevenga ku nga ri vahlampfa

Ma k u m e m - birhintlhanu wa malembe lama hundzeke, Vumbiwa ra hina ra xidemokiratiki lexintshwa ri sungule ku tirhisiwa. Eka ku amuke-la Vumbiwa leri, hi hlambanye ku tinyiketela ka hina eka rixaka leri sim-ekiweke eka milawu ya xidemokiratiki, vululami bya vanhu ni timfanelo ta ximunhu.

Hi tlhele hi humela makumu eka maendlelo ma hina ma khale. Lama a ku r i maendlelo ma khale mo kunguhata matshamelo ma vanhu ku ya hi rixaka lama tikombeke hi ku lawula ku rhurhisiwa ka vanhu, ku hlayisiwa ka mitirho, ku tshamisisiwa ka vanhu eka tindhawu ku ya hi mitlawa ni nchavo wa nawu wa madomupasi.

Loko vakokwana wa hina va mpapfarhute Tsalwa ra Ntshuxeko hi 1955, laha milawu ya kona yi nga katsiwa eka Vumbiwa ra hina, ni ku hlambanya leswaku Afrika-Dzonga i ra vanhu hinkwavo lava tshamaka eka rona, a va lava rixaka ro ntshuxeka kusuka eka milawu yo rhangisa rixaka emahlweni ka tin'wana, ku hlawula rixaka, ku hlawulambala ni rimbewu

Hikokwalaho swi vilerisaka swinene ndlela leyi migingiriko leya ha ku humelelaka ya matitwelo ya ku lwisana ni vahlampfa eka swiphemu swa tiko yi vuyisaka leswi hundzeke swa nkarhi wa hina wa xihlawuhlawu.

Hi vone vanhu va ri karhi va yimisiwa emapatwini hi vaakatiko lava ku nga riki ntirho wa vona kutani va boheleriwa ku humesa matsalwa yo titivisa ku tiyisisa xiyimo xa vuhlampfa bya vona. Hi vone van'wana va varhangeri va swa tipolitiki va vulavula swilo swo ka swinga tiyisisiwanga mayelana ni vahlampfa ku tirhisa swivilelo swa vanhu hi ndlela yo biha leswaku va ta vuyeriwa eka swa tipolitiki.

Hi vone ku macha ko hambanahambana loku a ku kongomisiwe emakaya ya vanhu ni misecho ya lomu va tshamaka kona ku lavana ni vumbhoni bya migingiriko ya vugevenga. Hi vone vanhu va hlaseriwa, va vavisiwa ni ku dlayiwa hiko-kwalaho ka malangutekelo ya vona kumbe hikokwalaho ka mavulavulelo ya vona.

Leyi a ku ri ndlela leyi vatshikeleri va nkarhi wa xihlawuhlawu a va tirha hayona.

Va boxe leswaku vanhu van'wana a va fanele va tshama eka tindhawu to karhi, va fambisa mabindzu yo karhi kumbe ku teka mitirho yo karhi. Ehansi ka xihlawuhlawu, vanhu vantima a va tekiwa va ri va ehleketeleriwa hikwalaho ka vantima bya vona kutani a va yimisiwa hi maphorisa loko va kumeka eka tindhawu leti a ti vuriwa leswaku i ta valungu. Vanhu vantima a va boheleriwa ku humesa madomupasi kutani loko va nga swi endlile, a va ta pfaleriwa ejele.

Hi nga ka hi nga pfumeleli

ku pfumaleka ka vululami byo tano ku tlhela ku humelela.

Migingiriko leya ha ku endlekaka exidoropanini xa Diepsloot eGauteng ku vile khombo. Hi nkarhi wa ku hela ka vhiki kun'we, vanhu va nkombo va dlayiwile, leswi nga tlhonthla ku kombisa ku vilela. Ku lahlekeriwa ko tano ka vutomi a ku amukeleki, tanihi ku dlayiwa ka MuAfrika kulorhi wo huma eZimbabwe leswi ku hehliwaka leswaku swi endlile hi vanhu vo teka nawu va wu veka emavokweni ya vona.

Vugevenga i xiphiqo lexikulu laha tikweni. Byi khumba miganga hinkwayo kutani swa twisiseka ku va vanhu va karhele ku hanya hi ku chava swigevenga.

Ku hambana ni leswi lumbetiwa hi yin'wana ya mitlawa ni vanhu lava lwisanaka ni vuhlampfa, vahlohloteri va vugevenga i vantima ni valungu, vaxinuna ni vaxisati, muhlampfa ni muakatiko wa laha kaya. Vugevenga, ku nga ri vahlampfa, hi byona nala wa hina hinkwerhu loyi hi faneleke ku tirha kun'we ku n'wi hlula.

Hi nga ka hi nga hluli vugevenga hi ku byi hlohlotela, madzolongu, ku chavisa ni ku veka nawu emavokweni ya hina leswi kongomisiweke eka vahlampfa, naswona ngopfungopfu lava humaka ematikweni man'wana ya Afrika.

Hi amukela leswaku miganga yotala yi hele matimba hi ku hluleka ka maphorisa ku tirhana ni swi-

gevenga. Exikarhi ka magoza lama hi ma tekaka ku nyika maphorisa matimba i ku gangisa ko tlhandlekela ka 12 000 wa vaofisiri va maphorisa yo engetela.

Nakambe hi le ku tumbuluxeni ka tiforamu ta maphorisa ta miganga etikweni hinkwaro hi vuntshwa. Tiforamu leti ti hlanganisa miganga ni vuyimeri bya maphorisa ndhawu yin'we ku antswisa vuhlayiseki bya miganga ni ku endla leswaku maphorisa va va ni vutihlamuleri.

Hambiloko hi tiyisa ku lwisana ka hina ni vugevenga, a ku ni ku tiyimelela ka leswaku vanhu va teka nawu va wu veka emavokweni ya vona.

Hi nkarhi wu ri wun'we, hi tekela enhlokweni leswaku vuhlampfa byo ka byi nga ri enawini byi vanga nxungeto eka vusirheleri bya Afrika-Dzonga, ntshamiseko ni ku humelela ka ikhonomi.

Vuhlampfa byo ka byi nga ri enawini byi khumba mphakelo wa vukorhokeri ni ku veka ntshikelelo wo tlhandlekela eka vukorhokeri bya nkokka tanihi nhlayiso wa swa rihanyu ni dyondzo.

Tanihi rixaka rihi ni rihi leri tiyimelaka, hi ni mfanelo yo tirhisa tipholisi ni magoza lama tiyisisaka vutshembeki bya mindzilekano ya hina, ku sirhelela timfanelo ta MaAfrika-Dzonga ni ku lulamisela leswaku hinkwavo lava tshamaka emindzilekani ya hina va ni mfanelo ya nawu ya leswaku va va laha.

Ku lawula swa ku rhurha i vutihlamuleri bya mfumo.

A ku na muakitiko loyi ku nga riki ntirho wa yena a faneleke ku tirha ntirho wa varhangeri va vuhlampfa kumbe wa vahlayisi va nawu hi ku koxa leswaku vahlampfa va humesa mapapila ya vutitivisi.

Ehansi ka xiyenge xa 41

xa Nawu wa Vuhlampfa, i xirho xa maphorisa ntsena kumbe muofisiri wa swa vuhlampfa loyi a nga kombelaka un'wana ku titivisa tanihi muaki, mutshami wa nkarhi hinkwavo kumbe muaki wa muhlampfa.

Loko vaofisiri lava va tshemba, loko va vona swi fanerile, leswaku munhu yoloye u le tikweni swi nga ri enawini, a nga pfaleriwa loko ka ha endlile vulavisi bya mayelana ni xiyimo xa yena. Loko va ri karhi va endla sweswo, varhangeri va vahlayisi va nawu va fanele ku xixima timfanelo ni xindzhuti xa munhu yoloye.

Ku tirhisa nawu wa vuhlampfa i xirhangana xa mfumo. Hi le ku tirheni ku tiyisisa leswaku mitlawa leyi hlohlotelaka vuxisi bya vahlampfa hi kutirhisana ni vatirhelamfumo lava nga ni vukungundzwana va tisiwa enawini.

Tanihi mabindzu hinkwavo, mabindzu lama vinyi va wona ku nga vahlampfa ma fanele ku landzelela milawu leyi nga kona, ku katsa milawu ya swa rihanyu ni vuhlayiseki, va va ni mipfumelelo hinkwayo ni tilayisense, naswona va hakela swibalu leswi faneleke.

Hi xidemokirasi lexi simekiweke ehansi ka nawu. Migingiriko yo tlula nawu leyi kongomisiwaka eka vaaki va vahlampfa, lava nga ni mapapila ya le nawini kumbe va nga ri na wona, yi nga ka yi nga tiyiseriwi.

Namuntlha, hi nga kongomisa ku hlundzuka ka hina eka vahlampfa va le Zimbabwe, Mozambique, Nigeria kumbe Pakistan. Mundzuku, hi nga kongomisa ku hlundzuka ka hina hi xihina.

A hi languteni eka ku hlula vugevenga, swi nga ri na mhaka leswaku byi endlile hi mani. ①